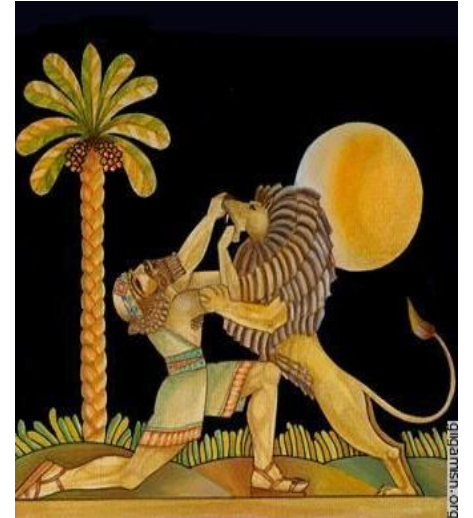

مىژووى كتيب و كتيبخانه له چاخه دىرينه كاندا

و. محمەد كەرىم

له كه لاوهى شاره سوّمهريه كانه وه شه وه هه لده كرتيرى كه سوّمهريه كان نزيكهى (2700) سال پيش له دايكبوونى مه سىح كتيبخانهى تايبه تى، مه زه بهى و ده وله تيبان دامه زانده وه، شه وشتيكى مه شهوره كه كتيبخانهى (تلو) زياتر له (30) هه زار له وحهى قورپى تيدابووه. شارستانيه تى سوّمهريه كان (3500) سال پيش زابن ده ستى پيكرده له چاخى ئالتونى (ئورد) گه شهى كرد.

مىژوونوسانى سوّمهري توماركردى مىژووى شه و كاته ريكخستنه وهى چيرۆكى رابردويان ده ستپيكرده. كوّنترين سىستى نووسىنى ناسراو

سوّمهريه كان

حامورابى

شيره كهى بابل

(خه تى بزمارى) يه و گرنگى و متمانهى سوّمهريه كان به هوى داهينانى شه خه تى خزمه تى گه وهى شه وانه وه به مرقابيه تى. قه له ميكي كانزابى و تيزيان بۆ نووسين به كارده هيناه وه سه ر چه ند ماده يه كى وه كو قورپ

عاج و ته خته ده ياننوسى. بۆ شه مه به سته چه ند نووسه ريكي شاره زا هه بوون دواى نووسينه كه قورپه كه يان ده خسته سه ر ئاگر بۆشه وهى وشك بيته وه وه رقه بيت و پارچه ي قورپه سووره وه بووه كه يان به شيوهى له وحه، به كه مين كتيبى كه تائىستا دوزابيتته وه. وه كو له وحه كانى توماركردى زانبارى بازرگانى، كتيبى مه زه بهى وه كو دوعاكان و ريو ره سمى شويته پيرۆزه كان و نيشانه كانى جادويى و شه فسانه پيرۆزه كان حيكايه ت و به سه ره اتى قه ومى و نيشتمانى بوون. ده بينين كه له ريگه ي شه له وحه وه شه ده ب و بىرى كۆمه لايه تى و سياسى و فه لسه فى خويان پاراستوه وه له ناو ماده هه لكو لراوه كانى كه لاوهى شاره دىرينه كانى سوّمهريه كاندا گه لى له وحه هه ن كه ده قى شه ده بى هه زاران سال كوّنتر له (ئيليا ده) يان له سه ر نه خشيتراره.

سوّمهريه كان كوّنترين شه ده بى ناسراوى مرقفيان توماركردوه، له سه راپاي شه ده قانه وه كه له سه ر قورپان له سه ر ماده ي گونجوى ديكه نووسراون هه تا ئىستا به رده ستى مرقف كه وتوون تيد هه گه ين كه له سه دا (95) ي شه ده قانه په يوه ندييان به كاروبارى بازرگانى و ئيداره وه ماف- وه هه يه. كه لتورى سوّمهريه كان ماوهى زياتر له (1500) سال، واته له نيوهى هه زاره ي چواره مى پيش زابنه وه هه تا هه زاره ي دوهمى پيش زابن كوّنترولى ولاتى (رافيديه ين) واته ولاتى دوو روبارى كرديبوو. له به رامبه ر شه مىژووه دا، نووسه ره سوّمهريه كان توانيان ژماره يه كى زور ده ق له سه ر بابته تى جياوازو به نوسخه ي زور بنوسن. هه ندى له شه فسانه به ناويانگه كانى وه كو داستانى پاله وانى ناكام (گه لگاميش) به نوسخه ي زور گيترانه وهى جوراوجور له پاش سوّمهريه كان به جيماره.

سوّمهريه كان شه له وحه قورپينه نووسراوانه يان له په رستگان يان له كو شكى پاشاكان يان له قوتابخانه كاندا ده پاراست. له پاراستيدا سوّمهريه كان يه كه م كه س بوون شه ده سه كه وتانه يان به نا مانجه روونه، واته پاراستنى بۆ شه وه كانى داهاتوو تومار كرد. به ده برينيكى ديكه سوّمهريه كان رۆلكى تايبه تيان به كتيب به خشى كه هه تا شه موش شه رۆلكى له ده ست نه داوه. به مانايه ي كه ده سه كه وته كه لتورى و هونه رييه كانى مرقف بياريزيت و وه لامى نامانه ياسايى و فيركارى و پيداويستيه رۆژانه ييه كانى بداته وه.

له دواى سوّمهريه كان، ده گه ينه شارستانيه تى بابليه كان. بابليه كان نووسىنى خه تى بزمارى و هه موو زانسته كانى بيركارى و شه ستيره ناسيى و هتد. له سوّمهريه كانه وه فيز بوون. گه لى كتيبخانه له په رستگا و كو شكه كاندا هه بوون و گرنگترين و باشتيرين نمونه ي شه وانه كتيبخانهى (بۆرسيا) بوو كه يه كيك بوو له ديارترين كتيبخانه كانى سه رده مى كوّن. گرنگترين به ره مه ميك كه له شارستانيه تى بابليه كان مابيتته وه (ياساى حامورابى) يه.

كتيبخانهى ئاشورويه كان

پاشايه تى ئاشورويه كان هاوزه مانى فه رمانره وايى بابليه كان بوو. شه وه ئاشكرايه كه كاروبارى كتيبخانه وه كو پيشه به كه بۆ شه سه رده مه ده گه ريته وه. (ئاشور بانيبال) كه له سالى 668 تا سالى 626 ي پيش زابن زياوه، وه كو يه كه م رافه كارى كاروبارى كتيبخانه حسابى بۆ ده كرى، له شارى نه ينه وا كتيبخانه يه كى گه وري دامه زرانده چه ند نووسه ريكي نارد بۆ كتيبخانهى (بۆرسيا) بۆ شه وهى له وحه قورپينه كانى شه وى كو پى بكن و نووسينه كانى شه وى بگويزنه وه بۆ كتيبخانهى نه ينه وا.

به پاراستى حه قى خويه تى (ئاشور بانيبال) وه كو كوّنترين پاشاي كاروبارى كتيبخانهى مىژووى شارستانيه ت ناوبريت. له مىژووى كتيبخانه دا بۆ يه كه مجار له كتيبخانهى نه ينه وا دا فه ره سه ت ده بينين. له وحه كان ريكخستنيكى لوجيكيان هه بوو به پيى بابته يان جۆر ريكخرايون و هه ريه كه يان نيشانه ي ناسينه ويان هه بوو، ره شنوسى ناوه رۆكى هه ر ژورينكى بچوك يان ژورى تر كه له سه ر ده رگاكه ي هه لگه نرابوو له فره ره سه ته كه شدا

دانرا بوو. كتيبخانه كهى ئاشور بانيبال له نه ينه وا كه م تارۆر ويته يه كى ته واى گه شه و پيشكه وتنى نووسين و شيوهى هه لگرتن و پاراستنى ميراتى مرقفقيه تى، كه لتورى سوّمهريى و بابلى و ئاشوروى ده خاته به رده ستان به دىريزابى قوناغه سه ره تايبه كانى مىژوو.

(گيتن) له م باره يه وه باسى شه وه ده كات كه شه گه ر پشكى سوّمهريه كان له شارستانيه تى مرقفقيه تيدا داهينانى خه ت و نووسين و داهينانى بابليه كان ياسا بيت، به خشى ئاشورويه كان بۆ شه وه كانى دواى خويان برينيه له كتيبخانهى ريك و پيكر و ريكخراو. له دواى مردنى ئاشور بانيبال كتيبخانه كه دىريزه ي به زيانى خويدا تا شه وهى له سالى 612 ي پيش زابندا (ميدى كيازاس) نه ينه واى كاول كردو پاش شه وه سه رله نوئى شاره كه دروستكرايه وه. هه ربه يه شويته وارناسان توانيان پاشماوهى كتيبخانهى ئاشورويه كان به هه مان شيوه كه سه ربازه كانى ميد وازيان ليه ينابوو بدۆزنه وه.

كتيبخانهى ميسريه كان

شارستانيه تى كوّنى ميسريه كان هاوزه مان له گه ل شارستانيه تى سوّمهريى و بابلى و ئاشورويه كاندا گه شه ي كرد به لام كارى ميسريه كان له پرووى شيوهى كتيب و مه واى نووسينه وه له گه ل شه وانا جياوازي هه بوو. ماده ي نووسىنى ميسريه كان كاغه زى (پاپيروس) بوو. شتيكى وه ك فلچه يان بۆ نووسين به كارده هيناه شيوهى كتيبى شه وان ناوى تومارى پاپيروس بوو، نووسينيان به خه تى ويته يى هيرۆگليفى شه نجام ده درا.

ميسريه كان شه ونده كتيبىان به گه وره سه ير ده كرد ده تگوت ده يه پرستن. بۆ نمونه له يه كيك له ده قه كاندا روانينيكى قول سه باره ت به به هاى قسه ي نووسراو ده بينين تيايدا هاتوه: (مرقف ده مري ته ره كه ي ده بيت به خۆل و هه موو شه كه سانه ي رۆزگار يك له گه ليدا ژيان خاك ده بيته ده مامك بۆ روخساريان (واته ده چنه ژير خاكه وه) شه وه كتيبى كه يادى مرقف له زمانيكه وه زمانيكى ديكه ده گويزيته وه. نووسين له بينايه كى خورنارا باشتره كه دىريزيكى تيدا دروست كراييت يان له قه لايه كى له شان نه هاتوو يان له په يكه ريك له په رستگايه كدا).

توماره كانى پاپيروس ئاسايى له گوژه ي ده م گه وره ي لارى قورپن يان له لوله ي كانزابيدا هه لده گيران كه نيشانه يان پيوه بوو و به ناسانى ده ناسرانه وه. كوّنترين كتيبى ميسرى و به ناوبانگترين كتيبى جيهان به ناوى (پاپيروس پريس) كه 2880 پيش زابن نووسراوه. ئىستا له كتيبخانهى نيشتمانى پارس هه لگيراره.

له سايه ي ئاوو هه واى زور له بارى ميسره وه، زور له توماره كانى پاپيروس به تايبه تى له گوژستانه كان و پاشماوه ي په رستگان و ته نانه ت له مالى خه لكى ناساييشدا پاريزاون. كتيبى نووسراو له سه ر كاغه زى پاپيروس له ميسر له شيوهى توماردايوو.

وادياره شه نووسراوانه ي كه به ژماره ي زور له ميسر كو پى ده كران و له پيشانگاندا ده فرۆشران ته نيا نامه ي مردووان بوون. نامه ي مردووان برينى بوو له كۆمه ليك نامه كه ناوه رۆكى جياوازيان هه بووه و په يوه ندييان به سيجرو جادوه وه هه بووه و چاوه روانى شه و يان ليكراوه كه شه من و ناساييشى مردووه كه له ناو گوژدا زامن بكن.

جوانترين نمونه ي شه م نامه ي مردووانه به نه خش و نيگارى ره نگار ره نگ رازينرابووه وه كه چه ند ديمه نيكي مرقفه مردووه كهى له ناو گوژه كدا نيشان ده دا. زورچار ده وتري كه شه نامه ي مردووانه كوّنترين نووسىنى ويته دارن له جيهاندا. شه م نامه ي مردووانه له لايه ن كاهينه كانه وه ده نووسران. له نوسخانه دا كه بۆ فرۆشتن له بازاردا ناماده ده كران چه ند شويتيكيان به بۆشايى ده هيلرايه وه بۆ شه وهى ناوى مردووه كهى تيدا بنوسن. ريژه ي نامه ي مردووان به نيسبه ت هه موو كتيبى كانه وه له ميسر له سه دا (95) بوو. پاشايه تى كوّن له ميسر له 3400 تا 2470 ي پيش زابن بوو. جۆريك له زمانى ميسريه كوّنه كان

هيرۆگليفيه

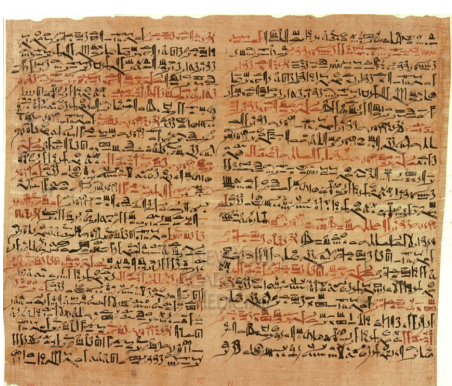
كتيبخانه لاي ئيرانيه كان له زه مانى شاهه نشاي هه خامه نشيه كاندا له ئيران (330-558 پ.ز) گه لى كتيبى زانستى و مه زه بهى ئيران له زه مانى زه رده شه ته وه له كتيبخانه كانى (كه نجى هايبگان) له ته ختى سلیمان و (دزى ناپشت) له ته ختى جه مشيد شه رشيف كرابوون. پيد ه چيت شه م كتيبانه له بوارى فه لسه فه و شه ستيره ناسى و زانستى پزيشكيدا بووين. شه بابته تانه ي كه موغه كانى ئيران تيايدا ماموستا بوون. له دواى داگركردى ئيران له لايه ن

ئاشور بانيبال

پاپيروس پريس

كاغه زى پاپيروس

شه سه كه نده رى مه كدونييه وه هه موو شه م كتيبانه سووتان. هه روه دا ده توانييت نامازه بۆ كتيبخانهى زانگوى جندى شاپور بكرت كه يه كيك بوو له كتيبخانه گه وره كانى ئيران له سه رده مى ساسانيه كاندا، هه روه دا ده توانيى نامازه بۆ كتيبخانهى (شوش) بكرى له زه مانى هه خامه نشيه كاندا كه دواى هيرشى عه رب بۆ سه ر ئيران له ناو چوو. سه رچاوه / ويكى پديا دانشنامه اي آزاد.